

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ТРИВОЖНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

Ігор Попович

доктор психологічних наук,

професор кафедри психології

Херсонський державний університет

e-mail: ihorpopovych999@gmail.com

Вступ

Перманентні радикальні новоутворення та трансформації у всіх сферах нашого суспільного життя спонукають до дієвих змістових змін в освітньому процесі закладів вищої освіти, які готують фахівців соціономічного профілю. Зазвичай такі зміни повинні мати випереджальний характер, бути контурами освіти, орієнтованими на майбутнє, конструювати суспільне життя. Пріоритет особистості над системою освіти спонукає адміністрацію закладів вищої освіти і організаторів освітнього процесу постійно шукати конкурентні технології, які забезпечать якісну навчально-професійну підготовку здобувачів і не призведуть до втрати актуальності сформованих компетенцій у найближчі декілька років після отримання диплому. Сьогодення потребує творчих фахівців, інтелектуально розвинених, що прагнуть постійно навчатися. Такі випускники повинні володіти низкою компетенцій та успішно засвоїти програмні знання. Важливими є вміння: гнучко адаптуватися до мінливих життєвих ситуацій; успішно розв'язувати професійні проблеми в умовах невизначеності, в ситуаціях соціальної напруженості; здійснювати профілактику профдеформації; убезпечити себе від професійного вигорання і деформації; конструктивно долати професійний стрес; володіти толерантністю до невизначеності; успішно операціоналізувати отримані знання, вміння і навички для розв'язання актуальних проблем сьогодення; раціонально керувати ресурсами, знаходити оптимальне, іноді нестандартне вирішення складних завдань. Пряме відношення до окресленої нами проблеми має рівень та якість організації

освітнього процесу майбутніх фахівців соціономічного профілю. Освітній процес підготовки представників соціономічного профілю: вчителів, психологів, соціальних працівників, соціологів, істориків, юристів здійснюється у закладах вищої освіти впродовж чотирьох років («бакалавр») і п'яти-шести років («магістр»). Студенти зобов'язані не тільки опанувати освітню програму, а й брати активну участь у всіх сферах життя закладу вищої освіти, капіталізуючи свої здобутки та імплементуючи їх в бурхливий ритм суспільного життя. Якісний професійний відбір і процедура подолання вступного рубежу дає змогу на конкурсному рівні учасникам процесу задовольнити свої вимоги й освітні уподобання. Це, звичайно, не применшує актуальності нашої проблеми, а навпаки окреслює її складність. Абітурієнт, який вступив на перший курс, переходить від шкільного освітнього простору у нову для нього інституцію – освітній простір закладу вищої освіти, що вимагає від нього мобілізації психічних, фізичних, моральних і вольових зусиль. Актуальним постає питання ресурсності і копінг-стратегій особистості. Здатність оптанта адаптуватися до оточення, увійти в суспільне життя факультету, діяльності групи, зайняти гідне місце та відігравати важливу роль заслуговує уваги та поваги. Усі ці процеси супроводжуються тривожністю і неймовірно великими витратами психічних ресурсів. Тривожність студента спонукає зниження працездатності, погіршення якості та результативності виконання завдань, негативно позначається на спілкуванні з одногрупниками.

Психічні стани тривожності студентів є особливим різновидом психічних станів, що інтегрують психічні процеси і властивості особистості студента та забезпечують регуляцію та саморегуляцію навчально-професійної діяльності майбутнього фахівця соціономічного профілю. Ефективна організація освітнього процесу потребує від адміністрації, професорсько-викладацького складу розуміння організаційних особливостей, адміністрування і безумовно знання превалюючих психічних станів, у яких можуть перебувати студенти. Таким чином, виходячи з вищезазначеного, сформовані компетенції сприятимуть організації освітнього процесу. Це ті прикладні знання, які

забезпечують конкурентоспроможну позицію закладу вищої освіти на ринку освітніх послуг. Знання змістових психологічних параметрів, психологічної факторної структури, взаємозв'язків, змінних та особливостей психічних станів тривожності майбутніх фахівців соціономічного профілю, відносимо саме до таких прикладних знань.

1. Огляд наукової літератури

Сучасна епідеміологічна ситуація у всьому світі привела до стрімких соціально-економічних змін. Ці зміни мали інтенсивний характер і безпосередньо вплинули на організацію освітнього процесу закладу вищої освіти, психологічний клімат академічної групи, позначилися на психологічному і психічному здоров'ї студентів. Ускладнилися умови навчально-професійної діяльності та самореалізації особистості студента. Сучасне навчання є інформаційно перевантаженим і перенапруженим розмаїттям форм, методів і кількістю завдань. До того ж, прогресування пандемії COVID-19, викликаной вірусом SARS-CoV-2, внесло в сучасний ритм студентського життя додаткові страхи і тривожності.

Штучне самоізолювання, недостовірна інформація про стан протікання пандемії COVID-19 спонукали до погіршення психічного здоров'я і підвищення тривожності (Барановська, 2019а; 2019б; Huidu, 2020; Tomaszek, Muchacka-Suerman, 2020). Освітня сфера змушена була різко змінити реальний освітній простір на віртуальний, частково комбінуючи два простори, що безумовно матиме наслідки, яким необхідно буде дати науковий вимір і пояснення (Gilder, 2020; Khmiliar et al., 2020; Loscalzo, 2021).

Психічний стан тривожності студентів, у тому числі й першокурсників, безпосередньо залежить від джерела, що спонукає тривожність особистості. Вченим К. Ізардом (2007) досліджено і встановлено значущий зв'язок психічного стану, у якому перебуває людина, з її психічною активністю. Тобто, перманентне превалювання окремих властивостей особистості впродовж тривалого виконання важливої діяльності забезпечує формування на базі цих

властивостей психічних станів (Izard, 2007). Обґрунтовано, що властивості мають здатність трансформуватися в психічні стани особистості (Porovych, 2014). Досліджено психічні стани очікувань в навчально-професійній діяльності, встановлено їхню структуру і взаємозв'язки (Porovych et al., 2020a; 2020c). На змістові особливості та характерологічні ознаки взаємозв'язку тривожності та соціального інтелекту студентів різних спеціальностей звернула увагу І. Стрілецька (2017). Цікавим у науковому плані є дослідження соціально-психологічної адаптації студентів першого курсу університету та виокремлення труднощів цього процесу. У розглянутих моделях адаптації студентів першого курсу у вищій школі представляють інтерес наведені характеристики об'єктивних та суб'єктивних ознак дезадаптації студентів в університеті (Крупник, 2012; 2014; Tarasova et al., 2017), які супроводжуються у тому числі підвищеною тривожністю, невідповідністю соціально-психологічних очікувань (Попович, 2005; 2006; 2013), неадекватним конструюванням моделі очікуваного майбутнього (Попович, 2002; 2015; Porovych et al., 2020b).

Далі акцентуємо увагу на огляді літератури про безпосереднє дослідження тривожності особистості в діяльності. Цікавим у науковому контексті є погляд К. Роджерса (1999), який під тривожністю розуміє емоційну реакцію людини на внутрішньоособистісні протиріччя і тлумачить її як конфлікт між Я-реальним та Я-ідеальним. На думку вченого, тривожність – це психічний стан, що переживається як скованість, напруженість, і причини цього стану особистістю неусвідомлювані (Rogers, 1999). Тривога є розпливчастим побоюванням, і її необхідно чітко відрізнити від страху, який є реакцією на якусь конкретну небезпеку. Вона характеризується відчуттям безпорадності перед лицем небезпеки і є втіленням невизначеності (Spielberger, 2013; Yalom, 1980). На думку дослідниці С. Кузікової, розібратися у феномені тривожності, а саме у причинах її виникнення досить складно. Психічний стан тривоги супроводжується не однією емоцією, а комбінацією актуальних емоцій, кожна з яких впливає на змістові особливості взаємин, на соматичний стан, на конативні прояви. Джерелом тривоги різних людей є абсолютно відмінні

емоційні психічні стани. Дослідниця вважає, що ключовою емоцією в суб'єктному переживанні тривоги є страх. Отримані нею наукові факти свідчать, що тривога навіть сприяє успішній діяльності у простих для індивіда ситуаціях, та перешкоджає і веде до повної дезорганізації діяльності у складних ситуаціях (Кузікова, 2015). Цікавим, у контексті нашого дослідження, є вивчення проявів тривоги у генезі агресивної поведінки, за концепцією Ф. Березіна (1988). Вчений веде мову про існування тривожного ряду, який є суттєвим змістовим елементом процесу психічної адаптації. Тривожний ряд поєднує низку афективних феноменів, які закономірно змінюють один одного в міру виникнення й зростання тривоги. Тривожний ряд набуває такого вираження на думку автора: «відчуття внутрішньої напруженості – гіперстезичні реакції – тривога – страх – відчуття невідворотності катастрофи – тривожно-боязке порушення» (Березін, 1988). Інша дослідниця, А. Прихожан, звертає увагу на три аспекти тривожності, як емоційно-особистісного утворення: когнітивний, емоційний і операційний. Певний рівень тривожності, що знаходиться в нормі, властивий усім людям і є необхідним для оптимальної адаптації людини до соціальної дійсності. У той же час, наявність тривожності, як стійкого утворення, вже є свідченням про порушення в особистісному розвитку. Значущий рівень тривожності перешкоджає ефективній діяльності. Дослідниця зазначає, що психічний стан тривожності зумовлюється незадоволенням провідних соціогенних потреб, в першу чергу це потреби власного «Я» (Прихожан, 2007).

Під психічними станами тривожності майбутніх фахівців соціономічного профілю розуміємо інтегральний комплекс наявних характеристик, що впливає на змістові психологічні параметри навчально-професійної діяльності, від якого залежить ефективне розв'язання практичних і теоретичних завдань освітнього процесу.

Теоретичне аналізування провідних концепцій тривожності багатьох авторитетних дослідників (Березін, 1988; Крупник, 2017; Кузікова, 2015; Прихожан, 2007; Стрілецька, 2017; Izard, 1991; Rogers, 1999) приводить нас до

розуміння, що не існує єдино вірної позиції щодо психологічної природи виникнення тривожності, її видів, типів, проявів та впливу на адаптаційний процес особистості в навчально-професійній діяльності. Психічний стан тривожності є особливим емоційним станом, настороженістю, хвилюванням, відчуття загрози та небезпеки.

Гіпотези

1. Припускаємо, що факторним аналізом ANOVA буде встановлено основні тривожні психічні стани респондентів з достатньою мірою надійності і достовірності.

2. Припускаємо, що композиція тривожних психічних станів, визначена факторним аналізом, дозволить встановити ключовий психічний стан респондентів у факторній структурі.

3. Припускаємо, що композиція тривожних психічних станів, визначена факторним аналізом, не дозволить встановити ключового психічного стану респондентів у факторній структурі.

4. Вважаємо, що психологічна структура, змінні і взаємозалежність факторів психічних станів тривожності респондентів є важливими складовими процесу їхньої адаптації на першому році навчання; ефективного розв'язання практичних і теоретичних завдань освітнього процесу; встановлені емпіричні факти матимуть практичну цінність і їх доцільно операціоналізувати в освітній процес підготовки фахівців соціономічного профілю.

Мета

Дослідити психологічну структуру, змінні і взаємозалежність факторів психічних станів тривожності майбутніх фахівців соціономічного профілю.

2. Методологія дослідження

Методологію нашого емпіричного дослідження складає розуміння тривожності у двох вимірах: психологічному та фізіологічному. Психологічний вимір окреслений поведінковою (операційною), емоційною та когнітивною складовими. Психологічний вимір може реалізовуватися у формах жорстокості,

агресії, апатії, відстороненості, замкнутості чи втечі. Психологічний вимір органічно поєднаний з фізіологічним. Фізіологічний вимір супроводжується прискореним серцебиттям, порушенням артеріального тиску, тремтінням, скутістю, розладами системи шлунково-кишкового тракту та іншими фізіологічними симптомами. Наприклад: студенти, що вступили на перший курс, є ключовим чинником, який сприяє невдачам. Стрімка перевантаженість спонукає до емоційної нестабільності, страху, супроводжується невпевненістю у діях, апатією в спілкуванні з одногрупниками. Дослідницею Л. Письмак (2018) обґрунтовано доцільність організації освітнього процесу з урахуванням психологічних змістових параметрів студента. Взято до уваги, що на фоні психічного перевантаження в першокурсників, які мають ще несформовану світоглядну позицію, перебувають у постійному пошуку, можуть виникнути психологічні та емоційні розлади (Письмак, 2018). При розробці методології дослідження психічних станів тривожності ми керувалися низкою вихідних методологічних положень, реалізованих у дослідженнях когнітивних психічних станів (Прохоров, 2019) та психічних станів очікування в навчально-професійній діяльності (Poryvuch et al., 2020c).

Важливо якісно розчепити семантичне ядро окресленої проблематики, підібрати релевантний комплекс психодіагностичних інструментів для дослідження психологічних змістових параметрів. Підібрані змістові психологічні параметри є вихідними науковими одиницями аналізування психічного стану тривожності майбутнього фахівця соціономічного профілю. Згідно мети і предмету дослідження, нами застосовано тестові методики зі стандартизованими анкетами з високою мірою валідності і надійності. Для зменшення співрозмірності встановлених чинників застосовано факторний аналіз ANOVA. Нами підібрано тестові методики, які найоптимальніше окреслюють психологічну природу досліджуваного феномену. Така методологія та алгоритм емпіричного дослідження є доведеним фактом. Психічний стан тривожності досліджуваних, зокрема на думку С. Izard (1993), є

інтегральним комплексом характеристик, що окреслюють психічну активність людини, впливають на процес і результат її діяльності.

Учасники

У нашому емпіричному дослідженні взяли участь студенти Херсонського державного університету, факультету психології, історії та соціології, кількістю 58 осіб (47,5%) та Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка, гуманітарно-технологічного факультету, кількістю 64 особи (52,5%). Загальну вибірку сукупність склали 122 особи. Середній вік вибірки склав 19,2 років ($SD = 1,63$; вікові межі від 17 до 25 років). У вибірці було 75,4% жінок ($n=92$) і 24,6% чоловіків ($n=30$).

Організація дослідження

Емпіричний зріз здійснено впродовж жовтня 2020 і до початку листопада 2020 року. Застосовано рандомний принцип і сформовано вибірку сукупність зі студентів різних курсів, у тому числі першого курсу закладів вищої освіти, які добровільно погодилися взяти участь в емпіричному дослідженні. Завчасно отримано дозвіл адміністрацій закладів вищої освіти на проведення дослідження. Дослідження проводилось відповідно до етичних принципів досліджень згідно Декларації Всесвітньої медичної асоціації в Гельсінкі (2013). Респонденти добровільно погодилися взяти участь у емпіричному дослідженні, були поінформовані про умови участі в конфіденційність збору даних. Добровільність, поінформованість та конфіденційність забезпечили достовірність отриманих емпіричних даних.

Процедура та інструменти

Нами підібрано комплекс тестових методик, якими визначено психологічні змістові параметри досліджуваного феномену. Опитувальником «Шкала тривожності» («ШТ») (Кондаш, 1981) визначено: шкільну тривожність (ШТ), самооціночну тривожність (СТ) і особистісну тривожність (ОТ). Відповіді оцінювалися уніполярною семантичною диференційованою шкалою, значення якої знаходилися в таких межах: (0) – ситуація не здається неприємною; (1) – ситуація трохи хвилює вас; (2) – ситуація достатньо

неприємна і викликає занепокоєння, виникає намір уникнути її; (3) – ситуація надзвичайно неприємна, викликає сильну тривогу; (4) – ситуація вкрай неприємна, викликає сильне занепокоєння і страх. Методикою вивчення емоцій «Шкала емоцій диференційована IV-A» («ШЕД IV-A») (Izard, 1993) визначено десять психічних емоційних станів: інтерес (Ін), радість (Рд), здивування (Зд), горе (Гр), гнів (Гн), відраза (Вд), презирство (Пр), страх (Ст), сором (Ср), вина (Вн) і параметр одинадцятий – коефіцієнт самопочуття (КС). Відповіді оцінювалися уніполярною семантичною диференціальною шкалою, значення якої знаходилися в межах від 1 (абсолютно невірно) до 4 (абсолютно вірно). Опитувальником «Шкала самооцінки реактивної (ситуативної) та особистісної тривожності («ШСРОТ»)» (Spielberger, 1983; адаптація за Ю. Ханіним, 1983) визначено: самооцінка реактивної (ситуативної) тривожності (СР(С)Т) і самооцінка особистісної тривожності (СОТ). Відповіді знаходилися в межах уніполярної семантичної диференційованої шкали, градація значень якої в межах від 1 (ні, це не так) до 4 (так, цілком вірно). Наступний психодіагностичний інструмент «Копінг-тест» («КТ») (Lazarus, Folkman, 1984) використано для визначення стратегій подолання. Адаптація опитувальника здійснена Т. Крюковою та О. Куфтяк (Крюкова, Куфтяк, 2007). Тест дозволив диференціювати вісім способів подолання викликів у різних сферах діяльності людини: конфронтація (КН), дистанціювання (ДН), самоконтроль (СК), пошук соціальної підтримки (ПСП), прийняття відповідальності (ПВ), уникнення (УН), планування вирішення проблеми (ПВП), позитивна переоцінка (ПП). Відповіді оцінювалися уніполярною семантичною диференційованою шкалою, значення якої знаходилися в межах від 0 (ніколи) до 3 (часто). За всіма психодіагностичними методиками встановлено показники надійності, отримані за допомогою статистики α -Кронбаха. Параметри α -Кронбаха становили: $\alpha_{\text{ШТ}} = 0,834$; $\alpha_{\text{ШЕД}} = 0,751$; $\alpha_{\text{ШСРОТ}} = 0,711$; $\alpha_{\text{КТ}} = 0,756$). Показники надійності застосованих методик і тестів α -Кронбаха знаходилися в межах достатнього 0,7 і високого рівнів 0,9.

Статистичне аналізування

Реалізовано математико-статистичну обробку емпіричних даних і графічну презентацію отриманих результатів за допомогою пакету статистичних програм «SPSS» v. 23.0 і MS «Excel». Для встановлення кореляційних взаємозв'язків між психологічними змістовими параметрами застосовано коефіцієнти кореляції Спірмена (r_s). Розраховано наступні параметри описових частотних характеристик: мінімум (min), максимум (max), середнє арифметичне значення параметрів (M) та середньоквадратичне відхилення (SD). Також проведено перевірку параметрів нормального розподілу за допомогою одновибіркового критерію Колмогорова-Смирнова λ . Відмінності між значеннями параметрів на рівні $p \leq 0,05$ вважаємо статистично значущими.

3. Результати дослідження

Описові частотні характеристики параметрів психічних станів тривожності майбутніх фахівців соціономічного профілю

Здійснено оцінку отриманих психологічних змістових параметрів, виходячи зі шкал мінімум (min), максимум (max), середнього арифметичного значення (M) та середньоквадратичного відхилення (SD), які представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Значення шкал психологічних змістових параметрів дослідження психічних станів тривожності (n=122)

Шкала	Мінімум (min)	Максимум (max)	Середнє арифметичне (M)	Середнє квадратичне відхилення (SD)
«Шкала тривожності» («ШТ»)				
Шкільна тривожність (ШТ)	5,00	36,00	20,59	9,78
Самооціночна тривожність (СТ)	2,00	31,00	17,48	8,69
Особистісна тривожність (ОТ)	4,00	36,00	19,29	9,47
«Шкала емоцій диференційована IV-A» («ШЕД IV-A»)				
Інтерес (Ін)	3,00	199,00	14,44	35,12
Радість (Рд)	3,00	52,00	11,59	8,33
Здивування (Зд)	3,00	53,00	8,29	8,45
Горе (Гр)	3,00	38,00	4,59	6,23

Гнів (Гн)	3,00	39,00	7,658	5,44
Відраза (Вд)	3,00	24,00	3,78	3,56
Презирство (Пр)	3,00	30,00	4,61	4,89
Страх (Ст)	3,00	32,00	4,83	5,09
Сором (Ср)	3,00	34,00	5,15	4,78
Вина (Вн)	3,00	18,00	4,12	3,87
Коефіцієнт самопочуття (КС)	0,90	30,00	2,83	5,27
«Шкала самооцінки реактивної (ситуативної) та особистісної тривожності» («ШСРОТ»)				
Самооцінка реактивної (ситуативної) тривожності (СР(С)Т)	14,00	46,00	29,11	9,533
Самооцінка особистісної тривожності (СОТ)	9,00	42,00	28,22	8,509
«Копінг-тест» («КТ»)				
Конфронтація (КН)	16,44	74,00	47,12	18,12
Дистанціювання (ДН)	12,67	80,33	49,44	24,45
Самоконтроль (СК)	16,45	83,33	69,22	17,78
Пошук соціальної підтримки (ПСП)	12,49	71,65	41,56	21,12
Прийняття відповідальності (ПВ)	16,12	83,45	54,45	20,09
Уникнення (УН)	12,50	83,89	43,34	24,89
Планування вирішення проблеми (ПВП)	12,50	83,12	65,66	19,00
Позитивна переоцінка (ПП)	12,50	71,56	48,09	19,07

Комплекс з двадцяти чотирьох психологічних змістових параметрів є релевантним, методологічно обґрунтованим і таким, що як найповніше відображає сутність предмету нашого емпіричного дослідження. Логіка вибору методик полягала у поєднанні шкал, що дозволять визначити різні типи тривожності, самооцінку тривожності, форми емоцій і відповідно захисні поведінкові конструкти, які виникають як відповідь на тривожні ситуації. Ми прагнули виміряти психологічні параметри ключових точок тривожного ряду, запропонованих у своїй концепції Ф. Березіним (1988).

Дослідження факторної структури психічних станів тривожності майбутніх фахівців соціономічного профілю

Факторна матриця кореляції з двадцятьма чотирма змінними визначена методом основної компоненти. П'ять факторів мають власні значення, більші за одиницю, і пояснюють 78,834% дисперсії змінних (табл. 2).

Матриця факторних навантажень психічних станів тривожності (n=122)

Шкала	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Фактор 5
Шкільна тривожність (ШТ)	-0,212	0,919	0,020	0,042	0,069
Самооціночна тривожність (СТ)	-0,287	0,899	0,089	0,071	0,059
Особистісна тривожність (ОТ)	-0,269	0,896	0,091	0,013	0,019
Інтерес (Ін)	0,968	0,112	-0,018	0,049	0,012
Радість (Рд)	0,901	0,109	0,011	0,029	0,029
Здивування (Зд)	0,876	0,109	-0,019	-0,032	0,039
Горе (Гр)	0,897	0,115	-0,009	0,056	0,000
Гнів (Гн)	0,949	0,098	0,015	0,061	0,025
Відраза (Вд)	0,944	0,132	-0,019	0,053	-0,003
Презирство (Пр)	0,935	0,178	-0,032	0,076	-0,003
Страх (Ст)	0,945	0,137	-0,008	0,021	0,045
Сором (Ср)	0,756	0,112	-0,056	0,076	-0,007
Вина (Вн)	0,867	0,119	-0,067	0,066	-0,078
Коефіцієнт самопочуття (КС)	0,856	0,119	0,017	0,042	-0,008
Самооцінка реактивної (ситуативної) тривожності (СР(С)Т)	-0,219	0,965	0,185	0,064	0,116
Самооцінка особистісної тривожності (СОТ)	-0,406	0,799	0,147	-0,023	0,036
Конфронтація (КН)	0,119	-0,149	0,779	0,000	0,189
Дистанціювання (ДН)	-0,178	-0,079	-0,289	0,789	0,199
Самоконтроль (СК)	0,149	-0,078	0,476	-0,569	0,598
Пошук соціальної підтримки (ПСП)	0,056	-0,007	0,612	0,051	-0,665
Прийняття відповідальності (ПВ)	-0,090	0,079	-0,469	0,090	-0,365
Уникнення (УН)	0,024	-0,259	0,812	0,349	0,076
Планування вирішення проблеми (ПВП)	0,123	0,098	-0,114	-0,805	-0,223
Позитивна переоцінка (ПП)	0,013	-0,033	-0,719	-0,145	0,369
Дисперсія, %	36,037	16,052	9,730	7,157	3,967
∑ дисперсії, %	36,037	52,089	61,819	68,976	72,943
Значення	9,569	4,134	2,717	1,910	1,182

Примітка: Навантаження значущих змінних подано жирним шрифтом.

Фактор 1 «Експресивно-емоційна тривожність» очікувано об'єднав усі змістові психологічні параметри тестової методики («ШЕД IV-A»): «інтерес» (0,968), «радість» (0,901), «здивування» (0,876), «горе» (0,897), «гнів» (0,949), «відраза» (0,944), «презирство» (0,935), «страх» (0,945), «сором» (0,756), «вина» (0,867), «коефіцієнт самопочуття» (0,856). Даний психічний стан тривожності респондентів супроводжується наймовірно значущою експресивною реакцією. Негативний зв'язок з самоконтрольними та оціночними психологічними параметрами свідчить про відсутність самоконтролю і низький рівень самовладання у майбутніх фахівців соціономічного профілю. Досліджувані, що знаходяться у такому психічному стані тривожності, іноді переживають страх, який може переходити в «тривожно-боязке порушення». Фактор «експресивно-емоційна тривожність» є ключовим у навчально-професійній діяльності студентів, оскільки все нове викликає завжди комплекс емоцій різного змісту, модальності й амплітуди. Даний фактор має тісний зв'язок з індивідуально-психологічними особливостями особистості.

Фактор 2 «Сутнісно-змістова тривожність» об'єднав усі ключові психологічні змістові параметри тривожності: «шкільна тривожність» (0,919), «самооціночна тривожність» (0,899), «особистісна тривожність» (0,896), «самооцінка реактивної (ситуативної) тривожності» (0,965), «самооцінка особистісної тривожності» (0,799). Даний психічний стан тривожності досліджуваних є стрижневим утворенням і суттєво позначається на навчально-професійній діяльності. Студенти, у яких превалює такий психічний стан тривожності, негативно адаптуються і мають суттєві проблеми з успішністю і якістю знань. Респонденти з таким психічним станом схильні до копінг-стратегій уникнення, дистанціювання, конфронтації.

Фактор 3 «Афіліаційно-ізолювана тривожність» об'єднав: «конфронтацію» (0,779), «пошук соціальної підтримки» (0,612), «уникнення» (0,812). Такий психічний стан тривожності досліджуваних характеризується прагненням справляти враження на інших і, у той же час, бути в конфронтації, тобто ізолюватися, закриватися «в собі». Такі студенти досить часто прагнуть

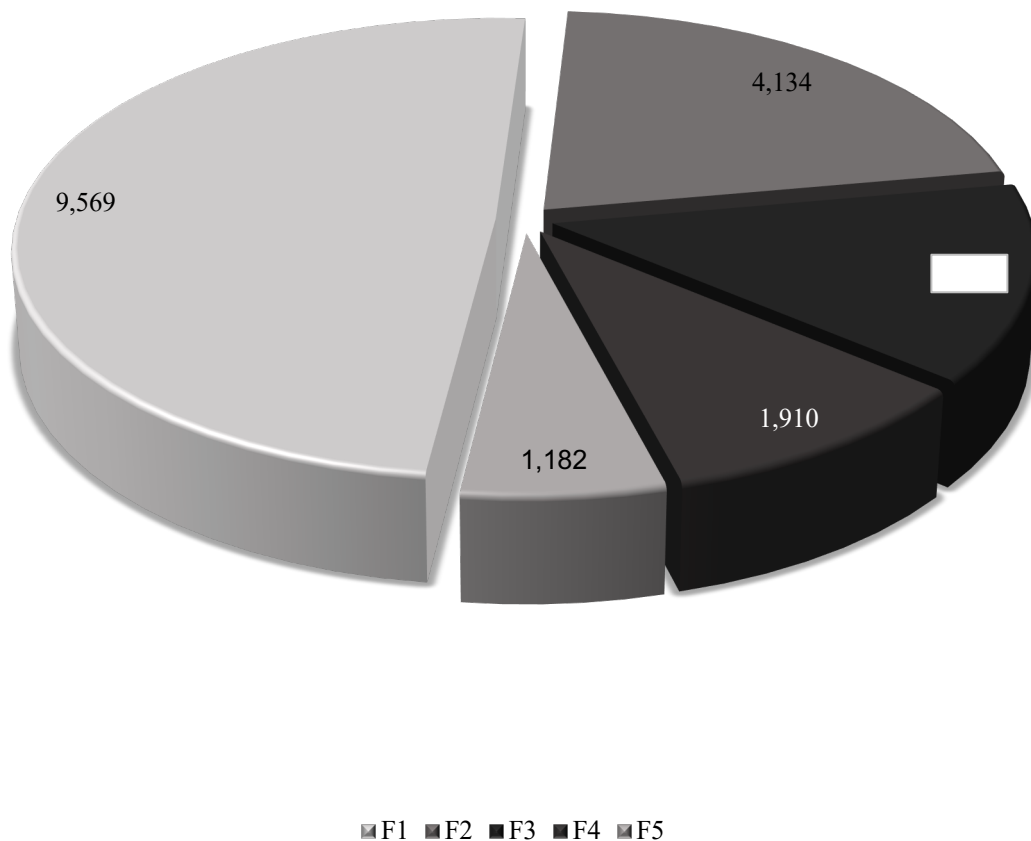
створювати загальну позитивну картинку, огорнуті «ефектом фасадності», прагнуть наслідувати соціально бажані патерни поведінки (Shevchenko, 2019). Доволі часто афіліаційний мотив відіграє роль захисного механізму особистості. Досліджувані з таким психічним станом тривожності постійно прагнуть підтримки, підтвердження власного рейтингу і результатів навчально-професійної діяльності.

Фактор 4 «Дистантна тривожність» включає: «дистанціювання» (0,789), «самоконтроль» (-0,569), «планування вирішення проблеми» (-0,805). Студенти з таким психічним станом тривожності з перших днів прагнуть дистанціюватися від всіляких «джерел тривоги» – обов'язків, поточних завдань, ініціативи, чергувань та ін. Такий психічний стан тривожності респондентів супроводжується низьким рівнем самоконтролю і небажанням планувати вирішення проблем, навіть тих, що є основними і виконання їх є неминучим. Респонденти з таким психічним станом тривожності складно адаптуються і є носіями деструктивної поведінки, почасти занурюються у свій внутрішній світ. Такі студенти є безініціативними, а їхня поведінка супроводжується аморфністю і невизначеністю.

Фактор 5 «Саморегуляційна тривожність» поєднав: «самоконтроль» (0,598), «пошук соціальної підтримки» (-0,665). Такий психічний стан тривожності студенті характеризується високим рівнем самоконтролю своєї навчально-професійної діяльності та виконання різного роду громадських обов'язків. Прагнення все зробити вірно і вчасно спонукає до надмірної ресурсності, і в той же час такі респонденти не шукають схвалення з боку «значущих інших». Такий психічний стан тривожності пов'язаний з інтернальною позицією і прагненням суб'єкта завжди контролювати свої думки, дії та вчинки.

Наступні фактори F незначущі ($\sum FI$) мають навантаження, що знаходиться за межами сукупної дисперсії змінних (0,923 і менше). Отже, за результатами статистичної обробки подано п'ять основних факторів (72,943%) і один сумарний фактор, який об'єднав незначущі (27,057%). У сукупності всі

перелічені фактори визначили структуру психічних станів тривожності майбутніх фахівців соціономічного профілю (рис. 1).

Примітка: F1 – «експресивно-емоційна тривожність»; F2 – «сутнісно-змістова тривожність»; F3 – «афіліційно-ізолювана тривожність»; F4 – «дистантна тривожність»; F5 – «саморегуляційна тривожність».

Рис. 1. Факторна структура психічних станів тривожності майбутніх фахівців соціономічного профілю

Взаємозалежність факторів, що визначають структуру психічних станів тривожності майбутніх фахівців соціономічного профілю

Проаналізуємо найстійкіші зв'язки між обраними факторами (табл. 3). Найбільш значущим позитивним ($p \leq 0,01$) є співвідношення фактор 4 і фактор 5 ($p = 0,175$). Найбільш значущим негативним ($p \leq 0,01$) є співвідношення фактор 3 і фактор 5 ($p = -0,399$). Фактор 3 має максимальну кількість значущих зв'язків –

чотири. Отже, «афіліаційно-ізолювана тривожність» є важливою складовою у адаптаційному процесі майбутніх фахівців соціономічного профілю, і у той же час найнебезпечнішою, особливо в умовах протікання пандемії COVID-19. Найменш залежними факторами в структурі психічних станів тривожності респондентів є фактор 2 і фактор 5.

Таблиця 3

Кореляційна матриця компонентів структури психічних станів тривожності респондентів

Фактор	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Фактор 5
Фактор 1	1,000	-0,175**	0,078*	0,165**	0,024
Фактор 2	-0,175**	1,000	-0,129**	0,031	-0,041
Фактор 3	0,078*	-0,129**	1,000	0,148**	-0,399**
Фактор 4	0,165**	0,031	0,148**	1,000	0,165**
Фактор 5	0,024	-0,041	-0,399**	0,165**	1,000

Примітка: * – статистично значуща на рівні $p \leq 0,05$; ** – статистично значуща на рівні $p \leq 0,01$.

4. Дискусія дослідження

Досліджень психічних станів тривожності майбутніх фахівців соціономічного профілю під час адаптації до навчально-професійної діяльності у науковій літературі не зустріли. У різний час дослідниками проблеми психічних станів було встановлено, що домінуючі психічні стани за сприятливих обставин можуть набувати стійкості і трансформуватися у властивості особистості (Прохоров, 2019; Izard, 1991; Popovych, 2017). Констатуємо, що навчально-професійна діяльність фахівців соціономічного профілю супроводжується встановленими п'ятьма психічними станами тривожності. Зокрема, «експресивно-емоційна тривожність» (36,037%) є таким психічним станом тривожності, який за успішної організації адаптації першокурсників трансформується у конструктивну роботу. Дещо складнішою є ситуація з «сутнісно-змістовою тривожністю» і «дистантною тривожністю». Тривожний психічний стан таких респондентів має складніші змістово-процесуальні утворення тривожності, які можуть бути не подолані на етапі адаптації і позначитися негативно на їхній навчально-професійній підготовці.

Надмірний самоконтроль в «саморегуляційній тривожності», перманентне рефлексування своїх думок і дій, за активності і включеності в студентське життя сприятиме досягненню позитивних результатів. Респонденти з «афіліаційно-ізолюваною тривожністю» потребують значної підтримки і допомоги на початковому етапі, що дозволить їм розкритися, подолавши критичну межу ізолюваності. Очевидно, що робота з організації навчально-професійної, службової діяльності студентів першого року навчання вимагає знання і вміння діагностувати і диференціювати за окремими поведінковими проявами – індикаторами психічних стани тривожності студента-першокурсника. Звісно, що це вимагає наявності кваліфікованої психологічної підготовки організатора.

Констатуємо, що підібраний комплекс тестових методик уможливив релевантне розкриття предмету дослідження. Застосована методологія емпіричного дослідження і розуміння ключових етапів його проведення, отримані емпіричні результати знаходять підтвердження у працях дослідників психічних станів особистості (Блинова, Казібекова, 2020; Прохоров, 2019; Vlynova et al., 2020; Popovych, 2014; Thoman et al., 2011).

Констатуємо, що факторним аналізом ANOVA встановлено основні тривожні психічні стани майбутніх фахівців соціономічного профілю з достатньою мірою надійності та достовірності. Композиція тривожних психічних станів, визначена факторним аналізом, дозволила встановити ключовий психічний стан респондентів у факторній структурі. Таким психічним станом є «афіліаційно-ізолювана тривожність». Спростовано гіпотезу, що композиція тривожних психічних станів, визначена факторним аналізом, не дозволить встановити ключового психічного стану респондентів у факторній структурі. Стверджуємо, що психологічна структура, змінні і взаємозалежність факторів психічних станів тривожності респондентів є важливими складовими процесу їхньої адаптації на першому році навчання; ефективного розв'язання практичних і теоретичних завдань освітнього процесу. Встановлені емпіричні

факти мають очевидну практичну цінність і їх доцільно операціоналізувати в освітній процес підготовки фахівців соціономічного профілю.

Ми підтвердили запропоновані гіпотези, побудували структуру, встановили змінні та з'ясували взаємозалежність факторів психічних станів тривожності майбутніх фахівців соціономічного профілю.

Висновки

Отримані результати дослідження психічних станів тривожності сприятимуть операціоналізації вирішення завдань в навчально-професійній підготовці фахівців соціономічного профілю. Потребує подальшого вивчення і з'ясування зв'язок конкретного психічного стану тривожності з якістю знань і коефіцієнтом успішності. Важливо впродовж першого року навчання здійснити ще декілька емпіричних вимірів і відстежити динаміку змін психічних станів тривожності студентів-першокурсників. На наступних курсах достатньо одного-двох констатувальних зрізів.

Факторним аналізом визначено структуру психічних станів тривожності майбутніх фахівців соціономічного профілю, що складається з п'яти основних факторів (72,943%). Встановлено, що основним є фактор 1 «Експресивно-емоційна тривожність» (36,037%), який взаємопов'язаний з фактор 2 «Сутнісно-змістова тривожність» ($r_s = -0,175$; $p \leq 0,01$) і фактор 4 «Дистантна тривожність» ($r_s = 0,165$; $p \leq 0,01$).

Обґрунтовано, що структура, змінні та взаємозалежність факторів психічних станів тривожності фахівців соціономічного профілю є важливими складовими процесу їхньої адаптації на першому році навчання, сприятимуть ефективному розв'язанню практичних і теоретичних завдань освітнього процесу на всіх курсах навчання. Отримані результати є корисними для організаторів освітнього процесу, керівників та науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти всіх типів, а також дослідникам психології тривожності.

Список використаних джерел

1. Барановська Я. Г. Психокорекція тривожності в підлітковому віці. *Інсайт: психологічні виміри суспільства*. Херсон: ВД «Гельветика», 2019а. Вип. 1(16). С. 40-42.
2. Барановська Я. Г. Емпіричне дослідження тривожності в підлітковому віці. *Інсайт: психологічні виміри суспільства*. Херсон: ВД «Гельветика», 2019б. Вип. 2. С. 37-43.
3. Березин Ф. Б. *Психическая и психофизиологическая адаптация человека*. Ленинград: Наука. 1988. 270 с.
4. Блинова О. Є., Казібекова В. Ф. Психологічна безпека як чинник задоволеності якістю життя в студентів закладів вищої освіти. *Науковий вісник ХДУ. Серія: Психологічні науки: зб. наук. праць ХДУ*. Херсон: ВД «Гельветика», 2020. № 2. С. 146-154. DOI: 10.32999/ksu2312-3206/2020-2-20
5. Кондаш О. *Хвилювання: страх перед випробуванням*. К.: Радянська школа, 1981. 170 с.
6. Крупник І. Р. Наявність впливу батьківської депривації в сім'ї трудових мігрантів. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України*. К., 2014. Т. 11. Вип. 11. Ч. 1. С. 450-456.
7. Крупник І. Р. Психолого-педагогічна програма «Співпраця»: досвід впровадження. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки: зб. наук. праць ХДУ*. Херсон: ВД «Гельветика», 2017. Вип.1. Т. 2. С. 82-86.
8. Крупник І. Р. Феномен психічної депривації та його значення в сучасному суспільстві. *Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України*. К., 2012. Т. XIV. Ч. 1. С. 156-163.
9. Крюкова Т. Л., Куфтяк Е. В. *Опросник способов совладания (адаптация методики WSCQ)*. *Журнал практического психолога*. М.: 2007. №3. С. 93-112.
10. Кузікова С. Б. *Теорія і практика вікової психокорекції*. Суми: Університетська книга. 2015. 384 с.

11. Письмак Л. *Підліткова криза: як зарадити та допомогти*. К.: Шкільний світ. 2018. 151 с.
12. Попович І. С. Конструювання особистістю моделі очікуваного майбутнього. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: психологічні науки: зб. наук. праць ХДУ. Херсон: ВД «Гельветика», 2015. Вип. 6. С. 145-154.
13. Попович І. С. *Оптимізація розвитку соціально-психологічних очікувань у студентській групі*. Херсон: ВАТ «ХМД», 2013. 204 с.
14. Попович І. С. Проблема соціально-психологічних очікувань в науковій теорії та практиці. *Практична психологія та соціальна робота*. К., 2005. № 5. С. 8-13.
15. Попович І. С. Соціально-психологічні очікування в міжособистісній взаємодії малої групи. *Проблеми заг. та пед. психології*. К. 2006. Т. VIII. В. 7. С. 259-268.
16. Попович І. С. Типологічні особливості очікувань. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: психологічні науки: зб. наук. праць ХДУ. Херсон: ВД «Гельветика», 2014. Вип. 1. Т. II. С. 64-70.
17. Попович І. С. Феномен ціннісно-орієнтаційної єдності в групі курсантів. *Проблеми заг. та пед. психол.* К. 2002. Т. IV. Ч. 5. С. 203-209.
18. Прихожан А. М. Психология тревожности: дошкольный и школьный возраст. Санкт-Петербург: Питер. 2007. 192 с.
19. Прохоров А. О. Структурно-функциональная модель ментальной регуляции психических состояний субъекта. *Психологический журнал*, 2019. Т. 41, №1. С. 5-17.
20. Роджерс К. Р. Консультирование и психотерапия. М.: ЭКСМО-Пресс, 1999. 464 с.
21. Ханин Ю. Л. Стресс и тревога в спорте: международный сборник научных трудов. *Физкультура и спорт*. М., 1983. 288 с.
22. Blynova, O., Kruglov, K., Semenov, O., Los, O., Popovych, I. Psychological safety of the learning environment in sports school as a factor of achievement

- motivation development in young athletes. *Journal of Physical Education and Sport*, 2020. Vol. 20(1)7 P. 14-23. DOI: 10.7752/jpes.2020.01002
23. Gilder, E. Towards a Post-Pandemic Postmodern Society – Is the Pandemic a Deconstruction of the Postmodern Society?. *Postmodern Openings*, 2020. Vol. 11(2). P. 01-11.
24. Huidu, A. The Social Responsibility of Researchers in Combating Fake News and Conspiracy Theories During a Pandemic. *Postmodern Openings*, 2020. Vol. 11(1Sup2). P. 39-48.
25. Izard, C. E. Basic Emotions, Natural Kinds, Emotion Schemas, and a New Paradigm. *Perspectives on Psychological Science*, 2007. Vol. 2(3). P. 260-280.
26. Izard, C. The Differential Emotions Scale: DES IV-A. New York: University of Delaware. 1993. 232 p.
27. Khmiliar, O., Popovych, I., Hrys, A., Pavliuk, M., Zavatska, N., Lytvynenko, O., Blynova, O. Spatial Regulation of Personality Behavior in the Conditions of Progression of the COVID-19 Pandemic. *Revista Inclusiones*, 2020. Vol. 7(Especial). P. 289-306.
28. Lazarus, R. S., Folkman, S. Stress, appraisal, and coping. New York: Springer Publishing Company. 1984. 456 p.
29. Loscalzo, Y. (2021). Studyholism and Study Engagement: What about the Role of Perfectionism, Worry, Overstudy Climate, and Type of School in Adolescence? *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 2020. Vol. 18. P. 910.
30. Popovych, I., Blynova, O., Zhuravlova, A., Toba, M., Tkach, T., Zavatska, N. Optimization of development and psycho-correction of social expectations of students of foreign philology. *Revista Inclusiones*, 7(Especial), 2020a. P. 82-94.
31. Popovych, I., Borysiuk, A., Zahrai, L., Fedoruk, O., Nosov, P., Zinchenko, S., Mateichuk, V. Constructing a Structural-Functional Model of Social Expectations of the Personality. *Revista Inclusiones*, 7 (Especial), 2020b. P. 154-167.
32. Popovych, I., Kononenko, O., Kononenko, A., Stynska, V., Kravets, N., Piletska, L., Blynova, O. Research of the Relationship between Existential Anxiety

- and the Sense of Personality's Existence. *Revista Inclusiones*, 7 (Especial), 2020c. P. 41-59.
33. Popovych I. S. Social expectations in primary school age. *Proceedings of the 2nd International Academic Congress «Fundamental Studies in America, Europe, Asia and Africa»*, 27 Sept. 2014, USA, New-York. Vol. II, «Columbia Press». New-York, 2014. P. 176-180.
34. Shevchenko A. V. Research on the correlation between social desirability and value orientations in adolescence. *Insight: the psychological dimensions of society*, Vol. 1. 2019. P. 90-94.
35. Spielberger C. D. Notes and Comments Trait-State Anxiety and Motor Behavior. *Journal of Motor Behavior*, Vol. 3. 2013. 263-279. DOI: 10.1080/00222895.1971.10734907
36. Spielberger, C. D. State Trait Anxiety. Mind Garden Inc., California. 1983. 435 p.
37. Striletska, I. I. Peculiarities of the Relationship Between Anxiety and Social Intelligence of Students. *Science and education*, 2017. Vol. 1. P. 21-28.
38. Tarasova, S. I.; Dukhina, T. N., Limonova, O. O., Kolesnikova, T. V., Makhova, I. N. Socio-psychological adaptation of first-year university students. *Revista ESPACIOS*, 2018. Vol. 38(56). P. 35.
39. Thoman, D., Smith, J., Silvia, P. The resource replenishment function of interest. *Social Psychological and Personality Science*. Vol. 2, 2011. P. 592-599. DOI: 10.1177/1948550 6114025.
40. Tomaszek, K., Muchacka-Cymerman, A. Thinking about My Existence during COVID-19, I Feel Anxiety and Awe – The Mediating Role of Existential Anxiety and Life Satisfaction on the Relationship between PTSD Symptoms and Post-Traumatic Growth. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 2020. Vol. 17. P. 7062.
41. World Medical Association Declaration of Helsinki. *Ethical principles for medical research involving human subjects*. Vol. 310(20), 2013. P. 2191-4.
42. Yalom, I. D. Existential Psychotherapy. New York: Basic Books. 1980. 524 p.